

BARNA IMRE

Szöveget fordítunk, nem szavakat

KÖRÖSSI P. JÓZSEF (■): Szeretettel köszöntöm Barna Imrét, aki író, műfordító, az Európa Könyvkiadó volt vezetője, József Attila-díjas és az Olasz Köztársaság Érdemrendjének lovagkeresztje is az övé. Mai beszélgetésünk jelentős része a műfordítás körül, tehát a munkája körül fog zajlani. Umberto Eco és Bob Dylan kizárólagos fordítója, de Rilke és Giorgio Pressburger fordítójaként is ismert. Kezdjük azzal, amit a meghívóba csábításképpen beírtunk, hogy váradi kötődései is vannak.

BARNA IMRE (▼): Nekem, mondjuk úgy, kétféle váradi kötődésem van. Az egyik magától értetődő. Réz Palit már idejövet idéztük, aki szerint kétféle ember van, az egyik a váradi stb. stb. Nekem a nagymamám volt nagyváradi, még gyerekkorában Budapestre költöztek, de édesanyám még a két háború közötti gyerekkorában is egy ideig minden nyáron Nagyváradon, illetve nem tudtam feleleveníteni, melyik környékbeli faluban nyaralt, az itteni rokonoknál. A családban keringtek váradi történetek is. Egyébként az a dédapám, aki eredetileg kecskeméti, úgy jött ide a nagyváradi rokonokhoz szerencsét csinálni. Ő az átmeneti történelmi időkben elég sokra vitte. Ady Endrének is a barátja volt, és Nagy Endre Várad-könyvében is említi. Leírja, hogy volt egy meglepetés-búcsúztatása neki, amikor abbahagyta a kabarét, és elvonult Párizsba. Azok között, akik neki ezt a búcsúpartit szervezték, ott volt az én dédapám is, akivel igazi jóbarátok voltak. Van is tőle egy karikatúrám. Na, szóval ez volt az egyik kötődés. A másik váradi vonal ott kezdődött, hogy Jóskával, innen pár száz méternyire...

■ A színház mellett.

▼ ...egyszer csak, '79-ben vagy '80-ban véletlenül összeakadtunk. Én akkor egy ismerőst kíséreltem, aki a rokonait jött látogatni, és kaptunk egy tippet, keressük meg az Ady kört. És épp Jóskát volt szerencsénk megszólítani, hogy megkérdezzük, nem tudja-e, merre van az Ady kör. És tudta.

■ Akkor még tudtam. A színház mellett állt két alak, lerítt róluk, hogy magyarországiak, és pont ezt kérdezi tőlem, hát ez furcsa dolog volt, pénteken ráadásul.

▼ Így Jóska révén egy egész baráti kör, némi konspirációval is megspékelve egyszer csak az ölembe vagy az ölünkbe pottyant. Úgyhogy voltunk itt utána jó párszor Váradon. Nem sokszor, de nekem ezek a találkozások nagyon fontosak.

■ Kertész Attiláékhoz kötődtél, Ara Kovács Attilához.

▼ Igen. Még olyan is volt, hogy hazamentünk, és utána én elmentem az ellenzékhez híreket vinni. Úgy, hogy lementünk az utcára kutyát sétáltatni, nehogy valaki kihallgassa, miket mesélünk. És még egy találkozás nagyon emlékezetes számomra, Jóskát mindig felhúzóom vele, vagy boldogítom, mikor felelevenítem.

■ Nézzük meg.

▼ Amikor utoljára Jóskával Váradon találkoztunk, azután volt egy-két nappal, hogy megkaptá-

a kitelepedési engedélyt. És hát madarat lehetett volna vele fogatni örömeiben. Egy ilyen kifordított szőrös bundában volt.

■ *Az egy csergekabát volt.*

▼ Csergekabát. Mindegy. Szóval egy ilyen Úz Bence-i figura jött velem szembe, szinte sírt örömeiben, hihetetlenül irigyeltem. Azóta is megmaradt bennem, de jó ennek a Jóskának, hogy neki van egy ilyen helye, van egy ilyen ideális, nagyszerű Magyarország, ahova, most ő örül, hogy mehet. Bárcsak az én számomra is lenne egy ilyen hely – gondoltam akkor magamban, nekem nem volt ilyen hely.

■ *Most ha idejöhetnék, akkor ujjonganék.*

▼ Ez az élmény bennem nagyon-nagyon megmaradt.

■ *Ha már ilyen személyes dolgoknál tartunk, most jutott eszembe valami. Emlékszel arra, hogy csempésztél tőlem kéziratot? És egyszer lebuktál a határon.*

▼ Jó pár évfolyamnyi *Echinox* folyóirat is benne volt.

■ *Igen, Fellegvár, Echinox. Azon csodálkoztam, hogy visszaküldték, és nem lett semmi következménye. Engem nem kerestek, pedig a lakásra jöttél, ezek szerint nem követtek, furcsa volt az egész.*

▼ Egy Trabant csomagtartójában vittem. Kinyitották. Egyrészt hülyének tettettem magam. Nem esett nagyon nehezemre, mert nem tudtam, mi ennek a tétje. Valahogy nem hatolt el a tudatomig, hogy ez ekkora kihágás. Magyaráztam a határőrnek vagy kicsodának, a vámosnak, hogy én egy kiadói ember vagyok, egy szerkesztő, ezek kéziratok, és viszem. De hát nem szabad. Jó, akkor viszem vissza. És azt mondja, igen, vigyem vissza. Megfordultam, és visszahoztam.

■ *El lehet képzelni engem, amikor megláttam Imrét a kéziratokkal.*

▼ Aztán Budapesten folytattuk a barátkozást. Jóska nem-sokára intézményé alakult.

■ *Figyelj, nem rólam szól ez a beszélgetés, hanem rólad.*

▼ Voltál te a kiadóm is.

■ *Figyelj csak, Imre drága, nem olyan rég kezdte el mondani egy történetet édesapádról, és azt mondtam, ne mondd el, majd itt. Ne legyen ez egy felmelegített történet. Nem tudom, miről szól, de az első mondatodból kiderült, izgalmas.*

▼ Van nekem egy apám, aki most 95 éves, és – máris egy titkot mondok el – ő nem tudja, hogy én titokban felvételeket szoktam készíteni, amikor vele beszélgetek. Az ő nagy sztorija a második világháború, át akart szökni az oroszokhoz, elkapták, hadifogság, nem fogadták annyira tárt karokkal. A történet pikantériája, hogy ő orosz volt, vagyis az egyik verzió szerint félig orosz, a másik szerint egészen az. Ez egy bonyolult történet. Igaziból hihetetlen sztori. Szóval amikor őt sorozták, választhatott. Szívszélhűdést kapna, ha megtudná, hogy most erről mesélek. Az egyik verzió szerint neki munkaszolgálatra kellett bevonulnia, a másik verzió szerint papírokkal igazolhatta volna, hogy ő egészen orosz, és akkor nem munkaszolgálatra viszik, hanem abban az örömben, abban a hatalmas megtiszteltetésben részesülhetett volna, hogy az Ausland SS tagjaként egy harcoló alakulat katonája lesz. És ő rendkívül határozottan a munkaszolgálat mellett tette le a voksát, mert a németek és a velük szövetséges magyar bajtársak ellen akart harcolni, és azt gondolta, mi sem egysze-

rúbb ennél, majd átszökik. Először Titóékhoz akart átszökni, aztán az oroszokhoz, akik majd tárt karokkal fogadják. Ebből négy év hadifogság lett, ezekről a dolgokról mesél nekem, mondja, így, hogy pszt, én meg veszem föl telefonnal, s aztán otthon leírom.

■ *Erősen kötődött a '70-es, '80-as években a magyarországi demokratikus ellenzékhez. Kérlek, beszélj erről. Aztán megmutatok egy könyvet, ehhez nagyon-nagyon komoly közöd van: a Napló.*

▼ Az én veterán múltam nem annyira romantikus. Annyiban az, hogy az ember az ifjúságára romantikus érzelmekkel emlékszik vagy emlékezhet vissza, ha nem volt annyira rossz neki. Nekem volt egy baráti köröm, egy ízlésvilágom, volt egy tájékozódási kultúráim, nem tudom, minek nevezem. Mindez összefüggött az embernek a barátságaival, a szerelmeivel, a házibulikkal, ahol rendszeresen találkoztunk. A társadalmi élet kis lakásokban zajlott, és ez magától értetődő volt, nem volt hová menni.

■ *Na jó, de nem mindenkiből lett ellenzéki, aki házibuliban volt.*

▼ Persze, hogy nem. Csak azt akarom mondani, hogy volt az embernek egy ilyen közege, mindenkinek van egy „reference groupja”, nem úgy van, hogy elmentem megkeresni, hol lehet harcolni a rendszer ellen, és akkor megtaláltam a legmegfelelőbb embereket. Hanem ezek a dolgok szerveződtek, adódott egyik a másikból. Ez egy kórtünet is lehetett, hogy találkozott két dolog, szeretem magamat is emlékeztetni erre. Az egyik, nagyon leegyszerűsítve, a '68-as vagy még távolabbi '60-as éveknek nevezett életérzés, kultúra és ellenkultúra világra gondolok, el egészen a populáris kultúráig, a divatig, a zenéig. Kvázi divat lett fiatalnak lenni, ami ma közhelynek hangzik, de nem magától értetődő, mert az emberiség az azt megelőző évszázadokban úgy élt, hogy a fiatalok hamarabb öregek szerettek volna lenni, legalábbis felnőttek. A lányok arra vágytak, minél hamarabb vegye őket feleségül egy jól szituált, gazdag ember, a fiúk pedig, hogy hosszú nadrágot és nyakkendőt hordhassanak. És ez a feje tetejére állt a '60-as években. Ráadásul az a rendszer, amiben felnőtünk, az a politikai rendszer infantilizált minket. El egészen odáig, hogy az irodalomban is..., mondjuk, Simonffy András jut eszembe, akinek az volt az epitheton ornansa, hogy ő fiatal író, s úgy is

halt meg, hogy ő fiatal író – hatvan elmúlt már, amikor még mindig fiatal író volt.

■ *Miből állt ez az ellenzékiesség?*

▼ Például olyanokkal kezdődött, hogy egyszer csak járni kezdtek a lengyel repülőegyetemek mintájára tervezett, nálunk hétfői szabadegyetemekként elhíresült eseményekre. Magánlakásokban találkoztunk, és a saját területükön tekintélynek örvendő előadók előadásait hallgattuk.

■ *A rendszer által el nem fogadottakét.*

▼ Igen, a rendszer által el nem fogadott vagy már el nem fogadott előadóknak az előadásait hallgattuk, látogattuk. Diskurzusra is lehetőség volt. Mondok egy-két nevet: Kiss János, Tamás Gáspár Miklós, Szabó Miklós, Iványi Gábor, Vajda Mihály. Ezek voltak azok az alkalmak, amelyek kapcsán egymásra talált az én tágabb értelemben vehető nemzedékem az '56-osokéval. Sokan közülük sokáig félttek, óvatosak voltak, vagy nem jöttek elő, de aztán látták, hogy vannak fiatalok, meg azért puhult is a rendszer, de ilyen kölcsönös egymás-bátorítás is volt ebben a dologban. Az, hogy Mécs Imre megjelent ebben a közegben, Göncz Árpád is megjelent, fontos fejlemény. Akkor generációsan is kitágult a dolog. Eörsi István mindig ott volt. És jöttek olyan események, mint a Charta '77-tel való szolidaritás. Az óriási dolog volt '79-ben, hogy kétszázvalahány ember a nevével vállalva egy ilyen nyilatkozatot aláírt. Meg is lett a

következménye, az Európában, ahol akkor már szerkesztő voltam, hatan írtuk alá. Őriási ribillió lett.

■ *Rúgtak ki embereket. Téged akkor ezek szerint nem?*

▼ Vidéken általában veszélyesebb volt ellenzékinek lenni, ide számítandók a vidéki városok is; Magyarországon minden vidék, ami nem Budapest. Az Európa Kiadótól ebből a hat emberből egyvalakit rúgtak ki, pontosabban Bence Gyurinak, aki csak szerződéses volt, nem hosszabbították meg a szerződését. Kőszeg Ferit is kirúgták, de nem emiatt. Én már abba nőttem bele fiatal felnőttként, hogy meg se fordult a fejemben, hogy publikáljak a hivatalos magyar sajtóban. Nyilván lehetett ebből önfelmentést is meríteni. Tehát valaki folytathatta úgy is, hogy megmarad öreg fiatalnak és a házibulik ördögének ötvenéves korában is, de aztán egészségesebb irányokba is vezetett az út.

■ *A Naplót Kornis Mihály indította el, lehetőséget adott különböző embereknek, hogy a saját naplójába írjanak. Elindította a naplót, és az ment kézzől kézre. Érdekes módon, több éven keresztül nem bukott le, pedig csupa ellenzéki írt bele.*

▼ Úgy szoktuk emlegetni tiszteletből, mert nagyon szeretjük őt, hogy Kornis Mihály naplója. De az igazsághoz tartozik, hogy ő egy évvel később már ki is lépett belőle. Azzal lépett ki, hogy unom az ellenzéki dumát, pajtikák. Azt írta.

■ *Pár nevet hadd mondjak: Balassa Péter, Barna Imre, Csákó Mihály, Csalog Zsolt, Darócz György, Demszky Gábor, Eörsi István, Fodor Géza, Forgách András, Halda Alíz, Klaniczay Gábor, Kornis Mihály, Lendvai Júlia, Ludassy Mária, Magyar Bálint, Réz Pál, Spiró György, Várady Szabolcs, Tamás Gáspár Miklós.*

▼ Nádas Pétert kihagytad.

■ *Átugrottam? Nádas Péter, Vezér Erzsébet és még sokan mások. Vagy negyven-ötven név.*

▼ Valahány évvel ezelőttig elég nehéz volt elmagyarázni, hogy ez micsoda volt, ma sokkal könnyebben el tudom mondani. Ez olyan volt, mint egy blog, és kész. Csak amikor még nem találták fel az internetet, akkor ez...

■ *...vándorblog volt.*

▼ A szervezés három szálon futott. Aki, amit írt, azt három példányban írta, és volt három kapcsos füzet. Két-három állomás után a három vonal találkozott, majd megint elágazott, és ahol találkozott, ott a három példányt szétosztották a három kapcsos füzetbe. Tehát a mindegyik szálon futó szövegekkel gazdagodott az anyag. Kornis leginkább azt tartotta helyesnek, ha naplót írunk ezekről a rettenetes, szürke, eseménytelen, borzalmas, gonosz hetvenes évekről.

Sokféle anyag bekerült, emberi jogi ügyektől kezdve Nádas Péter *Helyszíneléség*, és néhányan valóban naplót írtak. Én is naplót írtam. Nekem ez azért volt nagyon hasznos, mert ezekben az években gondoltam úgy, hogy a hivatalos sajtóban publikálni nem lehet, de vállaltam azt, hogy ez nem titkos napló. Egyébként szerintem nincs titkos napló. Gyarmati Fanni naplóján kívül olyan naplóval, amiről elhiszem, hogy magának írta, nem találkoztam. És még valami: ebbe olyan is írt, aki a szamizdatba – mint a később beindult *Beszélő* – nem írt volna. Bár amikor a *Beszélő* igazán beindult, a *Napló* be is fejezte működését. Egyébként is az, hogy három példány, alul volt a határon, ami az akkori törvénykönyv szerint sokszorosításnak minősült. Azt hiszem, öt példány volt a határ.

■ *Menjünk kicsit az irodalom felé meg a te műfordítói tevékenységed felé. Egyetem után egyenesen az Európa Kiadóhoz kerültél, és negyven évig dolgoztál ott. Pont negyven?*

▼ Negyven plusz egy. Hivatalosan a szerződéses viszonyom most júniusban szűnt meg. De nem rögtön mentem az Európához, mert egyetem után egy évig tolmácsoltam.

■ *Hogy kezdődött a találkozásod az olasz nyelvvel? Úgy tudom, az a főnyelved. Tudom, az angol is, de az olasz az igazi.*

▼ Angolul házilag tanultam meg. Az olaszt a gimnáziumban, úgy adódott, hogy nyelvtagozatos legyek. Németül eléggé tudtam már akkor, mert cseregyerek voltam. Volt egy lipcsei, keletnémet levelező fiú, és sok évig nyáron hol egyikünkknél, hol másikunknál voltunk.

■ *Cseregyerekeskedtél.*

▼ Cseregyerekeskedtem. Az angolra meg azt mondták a szüleim – ebben az egyben igazuk volt –, hogy ne legyek angol tagozatos, mert angolul úgyis meg fogok tanulni. Mondták már akkor.

■ *Tényleg volt különleges érzéked a nyelvek iránt? Azt mondják, ilyen nincsen, mármint nyelvérzék.*

▼ Ha egy gyerek megtanul – akármiért – elfogadhatóan egy idegen nyelvet, akkor jön a többi. A magyar és az európai nyelvek viszonylatában meggyőződésem, hogy a magyarhoz mint nem indoeurópai nyelvhez képest az indoeurópai nyelveknek az egymástól való távolsága már egy vicc. Az orosz és az angol távolsága is semmiség ahhoz képest, amekkora a magyar és az angol különbsége. Később magam tapasztaltam, Olaszországban, a gyerekeim közül az egyik ott kezdett el iskolába járni, mind ott jártak iskolába, és seperc alatt megtanultak olaszul. És amikor hazajöttünk, nemcsak arról van szó, hogy utána már mindig jól tudtak olaszul, hanem angolul is rohadt jól.

■ *Az olasztudásod volt a magyarázata annak, hogy az Európához mehettél?*

▼ Az olaszhoz az is hozzátartozott, hogy a Fellini-filmektől kezdve az olasz slágerekig; ezek mind borzasztó vonzó dolgok voltak. Volt idő, amikor az olasz a magyar gimnáziumokban a harmadik leginkább tanított idegen nyelv volt a

német és az angol után. Én olasz tagozatos lettem. És volt valami tanzéki műfordítói pályázat, ahol a díjnyertes – azt hiszem, második díjat nyertem – jutalma az volt, hogy Lator Lászlóhoz, az Európa Kiadóhoz bemehetett. Így jártam először az Európában. Amikor meg végeztem, beállítottam hozzá egy paksaméta fordítással. Abban se csak olasz volt, voltak ófrancia versek is benne, meg valami német is.

■ *Hogyan fogadta ezeket a fordításokat?*

▼ Lator nagyon tudta dicsérni az embert – úgy, hogy közben attól koldult. Ehhez ő nagyon értett. Voltam olyan díjátadón, ahol ő maga ítélte oda a nívódíjat a költőnek, és közben leszúrta, mint a pengős malacot. Amikor először mentem hozzá, Ungaretti-versfordításokat vittem, amikkel nagyon meg voltam elégedve. És megszegyenített, mert rájöttem, lövésem nem volt addig a pillanatig az olasz prozódia szabályaihoz, amelyek egészen mások, mint a magyar. De onnantól fogva bezeg belém vésődött. Azért valamennyire mégiscsak tetszettem neki, mert utána megkínált lektorálásokkal, és néhány hónap múltán azt mondta, pályázzam meg, legyek európás. Akkortájt készült nyugdíjba Szabó Ede, aki Hermann Hessét fordított. Az ő helyére kerültem. Most talán van vagy húsz európás, vagy még annyi se, amikor én odamentem, vagy kétszázan is voltak. Ami ma számítógéppel egy enter, arra volt két munkatárs. Úgy emlékszem, többen

nagyon nyomultak, ez ennek az embere, az annak az embere; az is lehet, nevető harmadik lettem.

■ *Te a Lator embere voltál ezek szerint. Nagy neve volt már akkor is.*

▼ Egy nagy bánatom van, ahhoz már elég öreg vagyok, hogy nem lehettem Lator tanítványa az egyetemen, de még így is Lator tanítványának érzem magam, mert a kiadóban mint munkatársa, rengeteget tanultam tőle, szinte mindent, amit versfordításról, kiadói munkáról, szerkesztésről tudok.

■ *Épp akartam kérdezni, hogyan és mit lehet tanulni egy ilyen szaktekintélytől.*

▼ Mindenféle komplikált elméletek vannak, hogy mi a műfordító dolga. A Lator-verzió szerint a műfordító dolga, hogy azt fordítsa le, ami ott van. És ezen nevetni lehet, de ha az ember elkezd rajta gondolkodni, hihetetlen fontos dolgok jönnek elő máris. Kétféle rossz fordító van. Nem is tudom, melyik a rosszabb. Az egyik nem látja, hogy mi van ott, nem érti meg, nem vesz észre egy utalást, egy idézetet. Ez az egyik. A másik, aki sokkal többet lát bele, vagy pedig nem lát bele, de bele akar látni, mert nincs megelégedve a szöveggel. Ez a nagyotmondó.

■ *A sajátjával?*

▼ Nem, az eredetivel. Ha az van az eredetiben valamilyen nyelven, hogy, mit tudom én, *nagy*, akkor ez a fajta fordító azt írja, hogy *roppant óriási*. És ha az van benne, hogy *piros*, az nála *rőt*. Már szerkesztő koromban egyszer levélben feljelenített egy kolléga, az igazgatónak írta: hogyan lett a *csilingelve csobogó csermelyből* tiszta víz, írta az illető, akinek én a szerkesztője voltam, mert a csilingelve csobogó csermelyt kijavítottam tiszta vízre. Kérdezte ő, ahelyett hogy megnézte volna, miből fordította ezt le. Meg *lassúszerral himbálózva bandukolt ma úthosszat* – írta ez a fordító. Ezt kijavítottam arra, hogy *ment*. Ugye, a műfordítás egy szakma, olyan, mint a műbútorasztalosság vagy a dísznövénykertészet. Azzal a különbséggel, hogy ezt nem lehet iskolában megtanulni, bár vannak egyetemi kurzusok, én is tartottam ilyet, de ott szerintem megtanítani ezt nem lehet, gyakorlatban lehet megtanulni. Ráadásul a

mások hibái sokkal idegesítőbbek tudnak lenni, mint a sajátjaink. A sajátjait az ember sokkal később veszi észre. A másokét rögtön észreveszi és idegesíti. És akkor azt már biztos nem fogom elkövetni. Ez idővel azt is okozza, hogy az ember egyre kritikusabb, és egyre nehezebben olvas műfordítást ahhoz képest, hogy egész életében műfordítások csinálásával és szerkesztésével foglalkozott.

■ *Mi a véleményed a nyugatosok fordítástechnikájáról vagy filozófiájáról?*

▼ Most nyilván a versfordítókra gondolsz.

■ *Igen.*

▼ Érdekes, ennek van elmélete, és a nyugatos prózafordításokról nem is szoktak így beszélni. Pedig ott van Kosztolányi, akinek nagy műfordítói életműve van. Egyébként papíron Karinthynek is nagy műfordítói életműve van, de ne tessék bedőlni, Karinthy leginkább négerbe dolgozott, és a rossz nyelvek szerint ő semmilyen nyelven nem tudott normálisan. A *Micimackót* például azért hívják Micimackónak, mert az ő Mici nővére fordította le. A verseket azokat ő. De Mici sem tudott annyira jól angolul. Például amikor próbálják kitalálni, mit esznek a tigrisek, akkor Füles tessék-lássék örömmel megkínálja bogánccsal, és azt mondja tele pofával, mikor bekapja Tigris a bogánccsal, hogy „fovvó”. Na, ha valaki megnézi az angolt, azt mondja, hogy: hot; ami angolul nem jelent semmi vicceset, csak azt jelenti, hogy

csíp. De ő ezt valószínűleg nem tudta, ezt a jelentését a csipnek, ugyanakkor milyen jól passzol ebbe a képbe.

■ *Persze, nem ezt nevezik nyugatos műfordítói hagyománynak, hanem azt a fajta formahűséget, ami őket jellemezte. Tulajdonképpen egészen Nádasdy Ádámnak az Isteni színjáték újrafordításáig, ami szinte próza.*

▼ Csak a rímeket hagyta el hosszú gondolkodás után. Ő megírja, ugye, gondolkodott rajta, hogy prózában fordítsa. Úgy van lefordítva, mint a Shakespeare-darabok többsége. És ez egy szerencsés választás volt. Egészen eddig a fordításig a magyar műfordítás hagyományában és élő gyakorlatában nem kérdőjelezte meg igazából senki ezt a nyugatos hagyományt. Szemben más nyelveknek a műfordítói gyakorlatával, ahol nem magától értetődő, hogy egy kötött formájú verset ugyanabban a kötött formában, szintén rímes módon kell lefordítani. Azt a fajta nyugatos gyakorlatot a nyugatosok is túlhaladták már. Amikor Szabó Lőrinc műfordításairól beszélünk, az messze nem ugyanaz a műfordítói gyakorlat, mint a Tóth Árpádé. Tóth Árpádra még jellemző ezeknek a töltelékzavaknak a zseniális használata. Ilyen szavak, hogy bús meg zord, ezek praktikusak, mert egy szótagosak, jól meg lehet oldani velük a metrumot. De mégis egy kicsit túlirodalmiasítják azokat a szövegeket is, amelyeknek a szellemisége egészen más. Vannak költők, akikre ez illik, és vannak, akikre már a kezdet kezdetén sem illik. Például az, ahogyan Baudelaire rögzült a műfordítások nyomán a magyar olvasók irodalmi tudatában, eléggé félrevezető, mert Baudelaire sokkal modernebb annál, mint amilyenként megjelenik. Ma már ez hibának minősül, egyébként beszélhetünk erről idővel a Salinger-könyv kapcsán is. Az már nem érvényes, hogy irodalmat csak irodalmi nyelven szabad művelni. Ötven éve még volt, ma már nincs ilyen.

■ *Mi a véleményed arról, amikor nyersfordítást kap a költő, tehát nem ismeri az adott nyelvet, mondjuk, a kínai eredetit megkapja angolul. Rengeteg ilyen példa van. Tandori is millió olyan nyelvről fordított, amit nem ismert.*

▼ Tandorival együtt fordítottunk középkori vietnami verseket, kínai karakterekkel írták. Francia nyerszet kaptunk. Tehát én is dolgoztam ilyenből, versnél bocsánatos bűnnek

tartom. De készültek így prózafordítások is, ami szerintem merénylet volt a műfordítás lényege ellen.

Különb. is azt gondolom, egy fordítás vagy megvalósul, vagy nem valósul meg.

■ *Mikor valósul meg, és mikor nem?*

▼ Egy szöveg akkor van lefordítva, ha minden, ami információ benne, le van fordítva. Most ez ellentmondás, azt mondtam, én is fordítottam ilyenből, és egy versnek a prózai nyersfordítása azt az információt nem tartalmazza, hogyan szól ez a vers, hogyan rímel. Pláne kínai vagy vietnami esetében, ahol, ugye, minden szó egy szótagos. Ott azt a trükköt szokták alkalmazni, ami elől csak zsenik tudtak kitérni. Weöres Sándor csinált olyan trükköt, hogy az öt szótagos sort öt szótagra fordította. Meg szokták kettőzni a szótagok számát ilyenkor magyarul. Ezt úgy lehet ilyenkor megoldani, hogy az ember, ha nem is tud az eredeti nyelven, azért elmondhatja magának. Ha kínai, elolvasni nem tudja. Weöres egy előadását egyetemista koromban végighallgattam, az volt a címe, hogy *A műfordítás élmény a költő életében*, és azzal kezdte, ő nem is műfordító, csak stilizátor. „Én nem tudok semmilyen nyelvet – mondta. – Magyarul se eléggé – tette hozzá. – És nyersfordításokat stilizálok. Stilizátor vagyok” – mondta magáról. De aki ismeri őt vagy emlékszik az ő gyakorlatára, tudhatja, sokszor a stilizálás egy vers esetében azt jelentette, hogy az ember a nyersfordításon két szót megcserélt egy sorban, és tökéletes lett az a sor.

■ *A köztudatban igazából azt a nyelvet kell nagyon jól ismer-
ni, amelyekre fordítasz. Tehát ha magyarra fordítasz, akkor
magyarul kell nagyon-nagyon jól tudni, és nem azt a nyelvet,
amiről.*

▼ Ez szükséges, de nem elégséges feltétel. Mert ha csak
ennyi kéne, akkor minden nagy írónk, abban a pillanatban,
hogy műfordításra kapott megbízást, azonnal zseniális pro-
duktumot kellene adjon. És ez messze nincs így. Ugye, szok-
tuk örömmel emlegetni, milyen nagyszerű jelentősége volt
annak, hogy irodalmunk nagyjai a 20. században, különö-
sen, amikor az ötvenes években szilencium alatt voltak,...

■ *Németh László...*

▼ Németh László az egyik legnagyobb példa, csak azt nem
szokás hozzágondolni, hogy Németh László '57-ben kapott
Kossuth-díjat, amikor az írók jelentős része még hallgatott
az '56-os megtorlások miatt. Mindenesetre nem a regényei-
ért kapta a Kossuth-díjat, hanem a műfordításaiért. Egyéb-
ként volt olyan szerkesztő kollégám, aki már az ő halála
után, mert életében nem engedett hozzányúltni, az ő szöve-
geit szerkesztette, és rettentő sok problémát talált, amik egy-
részt abból fakadtak, hogy valószínűleg nem tudott elég jól
oroszul.

■ *Ott van Göncz Árpád, szinte csak passzív angol nyelvtudása
volt, de azért kitűnő műfordításai vannak.*

▼ De abban nincs pardon, hogy tessék mindent megérteni,
ami ott van. Segédeszközzel vagy anélkül, baráti segítséggel
vagy anélkül, de jelenjen meg minden a szövegből a fordí-
tásban.

■ *Te használsz szótárt?*

▼ Használok. Ma már leginkább egynyelvűt. Azért is, mert
lusta vagyok, és a számítógépen jobban be lehet hozni
online a nagyszerű egynyelvű szótárakat. Meg azért is, mert
a nagy szótárak leginkább tippeket adnak ahhoz, hogy mit
csináljon az ember, mert valójában nincs ekvivalencia. A
legegyszerűbb szavak esetében sincs. Egy olyan szónak,
mint a magyar *igen*, annak sincs megfelelője egy az egyben

semmilyen nyelven. Mert a magyar
igen azt is jelenti, hogy *nagyon*.

■ *Most egy kicsit térjünk el attól, hogy
valamilyen idegen nyelvről magyarra
fordítani. Ugye, tudunk jó néhány
magyar író, akit olvasunk, és azt gon-
doljuk, ezeket képtelenség bármilyen
nyelvre lefordítani. A legkínálkozóbb
példa Esterházy Péter. De mondhatnám
Weöres Sándor verseit, bár nem nagyon
fordítják. De Esterházyt millió nyelvre
lefordították, holott ha én olvasom,
akkor azt mondom, hogy húha.*

▼ Esterházy speciális eset, nála
jelentősége van annak, hogy ő jól
tudott németül. És a többi fordításhoz
ugródeszka, azt hiszem, a német for-
dításai. Ő azokba nagyon bele tudott
és akart is szólni. Tehát ha van élő
kapcsolat a fordítóval, az sok mindent
megold. Meg ha az író maga tud
abban ötletet adni, mi elengedhetle-
nül fontos, mi az, amit el lehet enged-
ni. Most olvastam a kétkötetes nagy
Nádast, ami pillanatokon belül megje-
lenik németül is. Itt is csak azt tudom
elképzelné, hogy ő megmondta, mi az,
amiről le szabad mondani. Telis-tele
van szópoénokkal, az ő anyanyelvtá-
rolásának a szótévesztéses emlékei-
vel, nehéz ezt elképzelni. Ez arra irá-
nyítja rá a figyelmünket, hogy mek-
kora kompromisszumoknak az ered-
ménye minden műfordítás. Látszólag
egyszerű szövegeké is. Ha megfordít-
juk a dolgot, és azt mondjuk, ezt biz-
tos nem lehet így lefordítani más
nyelvre, sokszor fordítva is így van.
De ez nem csak a műfordításra érvé-
nyes. Ez általában valaminek a szöve-
ges megféleltetésére érvényes, hogy

mit nyerek, mit vesztek. Tehát alkuat kell kötni magadban. Hogyan gazdaságos ezt megcsinálni. De a fordító nem szavakat fordít, nem lehet egy mondat szavait beszámolni, és utána ellenőrizni a leltárban, mindegyik megvan-e. Ez nem így működik. Szöveget fordítunk, nem szavakat.

■ *Hányszor olvasod el a művet, mielőtt nekiállnál fordítani?*

▼ Hát egyszer. Igen. Azt hiszem, Göncznek volt ez a poénja, azt mondta, bár lehet, csak poénkodni akart, hogy ő nem olvassa el előre, mert akkor nem annyira érdekes. De ezt így persze nem lehet. Sokszor egy könyv utolsó lapjai helyeznek egészen más megvilágításba valamit, akár egy nyelvtani igeidőt, ahhoz, hogy az ember el tudja dönteni, mit csináljon, lehetséges vagy lehetetlen egy múltbeli feltételes mód. Egyszer elolvasom, utána menet közben ezerszer olvasom el, mert azt a bekezdést, azt a mondatot, amivel éppen dolgom van, néha egész álló nap olvasom.

■ *Olyan van, hogy a műfordítónak egy nyelvet kell teremtenie, egy saját nyelvet, ami különbözik az eredetinek a nyelvétől? Nem a román meg a magyar nyelvre gondolok, hanem az író nyelvére. Tehát van-e az, hogy ki kell találnod egy nyelvet?*

▼ Van, de azt nem a semmiből találod ki. Ad absurdum az is igaz, hogy nincs olyan szöveget előállító embertársunk, akinek ne volna olyan értelemben vett stílusa, hogy bizonyos szituációkban inkább így fejezi ki magát és nem úgy. Modoroságokba persze nem szabad elmenni. Tehát nem úgy kell teremteni azt a nyelvet, hogy a semmiből, hanem össze kell rakni valamiből. Nyilván az ember irodalmi élményeiből is rakja össze, de abban nem hiszek, hogy a palettáján a színeket keveri, és kitalálja, pepecsel. Egyetlen példám van arra, amikor tényleg kellett. Van egy Eco-regény, a Baudolino, a 12. század végén játszódik; annak van egy első fejezete, ami egy nem létező nyelven van írva. És erről Eco azt mondta nekünk, különböző anyanyelvű fordítóinak: úgy oldjátok meg, hogy vegyétek elő az első nyelvemléketeket, majd menjetek vissza időben kilencven évet. És akkor én elképzeltem, hogy nekem a *Halotti beszédhez* képest vissza kell mennem 90 évet. Elkezdtem erőltetni a fantáziámat, és mérges lettem, mert arra gondoltam, könnyű az olaszhoz képest visszamenni a latin felé, ott lehet tudni, mi az alja, mi az elrugaszkodási

pont, nálunk ez ennél nehezebb. És valóban kiagyaltam valamit, bár ehhez legalább annyira kellett foglalkozni az írásképpel, mint a helyesírással. Hodu utu rea, azt azért nem csináltam, csak hasonlót. Na, mind-egy. És azzal a 10-15 oldalas résszel három hónapig foglalkoztam. Ott tényleg valamit ki kellett találni, hogy annak a kétharmada érthető legyen, egyharmada nem baj, ha nem érthető, majd úgyis ki fog derülni.

■ *Több műfordítótól, többek között Anamaria Poptól tudom, aki magyar irodalmat fordított románra, hogy folyamatosan konzultált a szerzővel. Te is céloztál erre Ecónál. És tudom, hogy Esterházy is a lengyel fordítójával folyamatosan. Ez mennyire fontos? S ha van egy francia vagy német fordítása egy műnek, akkor a fordítók szeretnek oda-nyúlni, hogyan oldotta meg a német fordító stb. Ez a lengyel hölgy rendszeresen kommunikált Péterrel. Mennyire fontos a kontaktus az író és a műfordító között?*

▼ Inkább azt mondanám, hasznos és praktikus, jó az, ha meg lehet tőle kérdezni. Eco esetében ez jó volt. És ő ennek elébe is ment. Pressburgernél volt egy speciális helyzet. Őt a saját anyanyelvére fordítottam. Dylannél ez föl sem merült. Ő ilyen módon nem közelíthető meg. Különben, ha válaszolna is bárkinek, hülyeséget mondana, félrevezető dolgokat. Az életművének egyik fő megnyilvánulási módja a bujkálás.

■ *Menjünk vissza egy kicsit a műfordító és a szerző kapcsolatához. Réz Palitól*

tudom, aki nagy legendagyáros, tehát nem biztos, hogy így igaz, ahogy elmondom, hogy Kundera bekérte a fordításokat, kiszúrta egy-egy szót, és megnézte, hogyan hangzik az adott nyelven. És gyakran nem engedélyezte, hogy az adott fordítás megjelenjen.

▼ Ezt mások is csinálják. Például Philip Roth is. Neki ismerem is a magyar lektorát, fordításellenőrt, Sanders Iván, ő Philip Roth magyar előolvasója. De ez nem azt jelentette Kundera esetében sem, hogy szavakba belekötött volna, csak bekérte. Nem is annyira ő van emögött, hanem a felesége. Egyébként egyszer voltam náluk Párizsban, majd ha megkérdezed, akkor elmondom.

■ *Máris megkérdeztem.*

▼ Kundera csak néhány éve adta oda a műveinek a kezelését egy ügynökségnek, korábban ő volt a maga ügynöke, valójában Vera Kundera, a felesége. És egyszer elődömmel, Osztovitš Leventével volt vita valamelyik Kundera-könyv külalakjáról, abba is beleszólt, hogy csak betű lehet rajta meg nem tudom, micsoda. És volt valami sértődés is, majdnem-összeveszés. Ezt úgy oldotta meg Levente, hogy kiutazott hozzá. Kialakult az a hagyomány, hogy minden évben, a szerződésmegújításkor kiutazott – össze is barátkoztak –, vitt neki lókolbászt és kisüsti pálinkát. És amikor Levente meghalt...

■ *Akkor neked lett ez a dolgod.*

▼ Igen, énrám jutott a lókolbász és a kisüsti. Majdnem konspiratív körülmények között lehetett csak Kunderához bejutni. Nem mondta meg, hogy milyen utca hányas szám, hanem meg volt beszélve egy randevú a Luxembourg-kert sarkában. Ő kijött élém, bevitt, és aztán ugyanígy el.

■ *Ennek mi volt az oka?*

▼ Hogy ne lehessen tudni, hol lakik.

■ *De hát megnézed az utcát és házsámot.*

▼ Nem volt az olyan egyszerű, nagy belső udvar, meg porta, meg nem tudom, micsoda. Az volt egyébként a kínos,

hogy mikor eljöttem – nagyon jól éreztem különben magam –, otthagytam a mobilomat. Ez az utcán derült ki, és nem tudtam, mit csináljak. Végül is a portás monsieur Milant megint lehívta. Monsieur Milan megint lejött, és megint föl.

■ *És ezután Kundera elköltözött abból a házból.*

▼ Nem, egy nagyon jó beszélgetés volt, nagyon élveztem. Kundera egyik könyvét a Franciaországba való kitelepülése után még csehül írta, utána tért át a franciára. Szóval arra készültem, hogy majd angolul fogunk beszélni, de kiderült, hogy ő nem tud angolul egyáltalán, muszáj franciául beszélni. És menet közben rájöttem, nem is tudok én annyira rosszul franciául. Nem azt mondom, hogy Kundera nyelvtani hibákkal beszélt, de egészen vicces prágai akcentussal beszélt több évtized után a franciát. Vannak szerzők, például Beckett, aki kifejezetten elidegenítő effektusnak használta azt, hogy nem az anyanyelvén ír. Pressburger is sokat elmélkedett és írt erről, hogy miért jó az, ha valaki nem az anyanyelvén ír. Megvan a maga haszna.

■ *Pressburger írt az anyanyelvén?*

▼ Egyszer elkezdett írni egy színdarabot, aminek a mamája meg a nagynénje, két zsörtölődő öregasszony a főszereplője, és éppen káráznak egymással. Próbáltam rávenni, hogy ezt magyarul írja meg. Hiszen ez vicc, hogy ezek olaszul beszélnek, ezek nem olaszul beszélnek. Ő 19 éves volt,

amikor eljött Magyarországról. Tehát nem arról van szó, hogy elfelejtett volna magyarul. És megírt egy jelenetet vagy kettőt magyarul, de rettenetes volt, szerkeszthetetlen, javíthatatlan volt.

■ *Neki köszönhető Márai világhíre is, az a karrier, amit a Márai-életmű befut a mai napig külföldön. Nekem egyszer elmesélte, hogy felhívták a Corriere della Serától, hogy írjon az egyik Márai-regényről, ami akkor készült megjelenni.*

▼ *A gyertyák csonkig égnek.*

■ *Igen. És volt rá egy pár napja. Akkor még nem volt internet, meg mobiltelefon se, éjszakákon keresztül egy hosszú hétvégén kellett megírni; Magyarósi Gizivel volt folyamatos telefonkapcsolatban, és úgy írta meg, vagy írták meg ezt a cikket. Ez azért érdekes, mert általában a közvetítő nyelv a magyar irodalom számára a német vagy az angol. Leginkább a német.*

▼ *A német. Egyértelmű.*

■ *Ebben az esetben viszont az olasz lett.*

▼ *A felvezetéshez annyit, hogy ebben a telefonos riadólásban én is benne voltam. Ő gyakorlatilag előtte nem nagyon tudott Márairól semmit, még gyerek volt Márai magyarországi fénykorában, és sokáig még külföldön sem lehetett tudni róla semmit. Szerintem Márainál van egy egész speciális dolog, és ez meg is magyarázza azt, hogy ebben miért az olasz lett a közvetítő nyelv vagy az ugródeszka. Szokták mondani, hogy *A gyertyák csonkig égnek* Márainak nem a legnagyobb műve, eléggé lektúrközeli munka. Éppen erről van szó: Olaszországban a két háború között egyre népszerűbb lett a magyar lektúrirodalom. Erdős Renée-től Zilahy Lajoson keresztül addig a Körmendiig, akinek még a nevét se nagyon tudja itt senki, egyébként John Lukacsnak volt a kedvence. Majdnem egy könyvet is írt róla.*

■ *Inkább elbeszélőként ismert.*

▼ *A budapesti kaland* című könyve máig az egyik legnépszerűbb olasz könyv. A legismertebb a mai napig *A Pál utcai fiúk*. Azt minden olasz gyerek olvassa, az én gyerekeim is

olaszul olvasták. És ezek a könyvek ugyanazt a világot jelenítik meg lájtos verzióban, mint amit majdnem mindig a Márai könyvei felületes olvasatban. Tehát könnyű volt behelyezni őt valamibe, ami már ismert Olaszországban.

■ *Te is újrarendszerezte műveket. Van egy olyan gondolat, hogy minden nemzedéknek újra kellene fordítani a fontos műveket. Nem olyan régen jelent meg az Ulysses, négyen fordították újra. Először '47-ben jelent meg, aztán '74-ben Szentkuthy fordítása. A '47-es prúd fordítás, kerüli az obszcén szavakat, Szentkuthy pedig még rátesz egy lapáttal, tehát még obszcénnebbé teszi, mint az eredeti. A Molière-, Shakespeare-darabokat folyamatosan újrarendszerezik. Réz Pál nyersfordításából Parti Nagy Lajos fordított Caragiale-darabot, hogy egy kicsit haza is jöjjünk. Szerintem annak is van jelentősége, amikor Kertész Imre Sors-talanságát újrarendszerezik németre, és ennek volt nagy szerepe abban, hogy Nobel-díjas lett. Te pedig lefordítottad a Zabhegyezőt Rozsban a fogó címmel. Még ne erről beszélj, hanem arról, hogy valóban fontos-e, hogy újra- és újrarendszerezünk. Dante Isteni színjátékát Nádasdy Ádám lefordította, és mennyire új nyelven és formában. Szükségünk van-e arra, hogy ez így történjen?*

▼ *Tegyük különbséget a regényfordítások és a vers között. A versfordításokat nem is említetted, de hát ott nem is kérdés, hogy a világirodalom híres verseit újra meg újra lefordítják, némelyik esetében se szeri, se száma a fordításoknak. Ugyanannyira nem kérdés, mint az,*

hogy a zongoristának sem teszik fel a kérdést, miért játssza ezt a Chopin-noktürn timer, mikor ezt már X. Y. is játszotta, sőt még Z. is. Akkor most miért akarja ő is eljátszani? Annyiból bonyolultabb a dolog, hogy egy zongoradarabot csak le kell ülni és eljátszani, és a szonettet is leülök, lefordítom, akár a fiókomnak is. Regényt az ember nem fordít a fiókjának. Ahhoz kell egy apparátus, meg kell venni a jogot, kell egy kiadó. Ja és hát a színház, a darabfordításoknál. Az elég hamar elkezdődött Shakespeare esetében is, persze, olyan is volt, hogy Arany-fordításban játszottak úgy Shakespeare-t, hogy öltönyben, nyakkendőben jártak a figurák, de azért kézenfekvő, hogy ha egy olyan rendezői koncepciót akar valaki színpadra állítani, akár Dante, Shakespeare, vagy Molière esetében, hogy aktualizálja, akkor a nyelvet is másképpen kellene – hacsak abból külön poént nem akar kicsiholni.

A regények esetében látszólag úgy néz ki a dolog, hogy valaki lefordítja, és akkor kész, ott van, le van fordítva. Holott ez sem így van. Egyébként Szentkuthy és az *Ulysses* esete egészen speciális, mert ott, ugye, egy társaság fordította újra, ráadásul egy tudományos produktum is az ő újrafordításuk, amit nem is szeretnek újrafordításnak nevezni, olyannyira nem, hogy sokat kellett spekulálni jogilag is azon, hogyan szerepeljen a kolofonban; meg kellett egyezni a Szentkuthy-örökösökkel is, hogy milyen arányban legyen benne Szentkuthy. Ezzel nem csökkentem az ő munkájuk értékét, ők alaposan megszerkesztették az eredeti fordítását. Szerkesztőként elmondhatom, nem egyszer és nem kétszer volt dolgom olyan fordítással, amit át kellett írni, szerintem még jobban is, mint ők a Szentkuthyt, csak hát ők ezt nagyon tudatosan csinálták.

■ *Elmondom a nevüket. Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán, Szolláth Dávid.*

▼ Amikor Pór Judit a *Bovarynét* újrafordította, volt, akitől kikapott, hogy miért kellett Gyergyai után újrafordítani. Kevésbé kap ki Jancsó Júlia, aki Proustokat fordít újra Gyergyai után, Gyergyai pedig újrafordította Ambrus Zoltán után. Valóban, szokták mondani, és szeretem mondani: ötven év után valamiért, ki tudja, miért, most ne spekuláljunk, a prózafordítások elévülnek.

Én egyébként nem a *Zabhegyezőt* fordítottam újra, hanem a *The Catcher in the Rye* című Salinger-regényt. A *Zabhegyező* az első fordítás címe volt, a címe igazából sose tetszett, bár kamaszkoromban lelkesen üdvözöltem, amikor megjelent. A *Zabhegyező* cím a regény 22. fejezetének a szövegéből bontakozik ki, és ahhoz, hogy az első fordításnak *Zabhegyező* lehessen a címe, vicces módon erőszakot kellett tenni a szövegen, hogy ez egyáltalán kisüljön belőle. De ennél fontosabb, hogy valóban frapárs cím az, hogy *Zabhegyező*, nekem is sokszor így jön a nyelvemre. Arra is mindenki emlékszik, akinek több évtizedes emléke mint olvasmányélmény az a fordítás, hogy jópofa szavak végre-valahára megjelentek az irodalomban, amit az utcán fiatalokként lépten-nyomon használtunk. Csak van, ami nem valósult meg, ami az eredetiben megvalósult: ugyanis fordulat következett be az amerikai vagy angol nyelvű irodalom történetében. Hogy az első egyikeként vezette be Salinger azt az újítást, hogy az élő nyelvből, az utca nyelvéből csinált irodalmat. És ez nyomokban sem érződik a magyar fordításban. De ez nem feltétlenül hiba. Nagyon sok hiba is van benne, az egyik figuráról azt mondják, hogy egy festő, a Greenwich Village-ben lakik, és akkor azt mondja, hogy falusi kislány, merthogy village. Meg flippereznek, de azt mondja, hogy rexeznek, mert a flippert Magyarországon a '60-as években nem ismerte senki. Volt olyan, hogy irodalom, van egy nyelv, amin az irodalomnak meg kell szólalnia. A fordulat leghama-

rabb a '70-es évek végén következett be a magyar irodalomban, ahogy mondani szokták, a Péterekkel, Nádas, Esterházy, Lengyel Péter, meg Hajnóczyt szokták még hozzávenni, de nyilván nem csak róluk van szó. A régi *Zabhegyezőben* ezek a fiúk, lányok magázzák egymást, és olyanokat mondanak, hogy *nos*. És aztán azt is mondják, hogy a tetű meg nem tudom, micsoda, de például kikapnak, hogy miért beszélnek csúnyán, pedig egyáltalán nem beszélnek csúnyán, egyetlen csúnya szó van a régi szövegben. Föl van írva egy graffiti, amitől maga a főszereplő is teljesen kikészül, a hűgának az iskolájában a falra van írva, hogy fuck you. És a magyar fordításban, ha jól emlékszem, ki van pontozva. Nem is tudom, mi van kipontozva. Más kérdés, hogy nehéz lefordítani azt magyarra, hogy fuck you, annyira azért még mindig prűd volt az irodalmi szerkesztés. De nem bazdmegeznek az én

fordításomban sem. Alapvetően ezek a félbehagyott, elliptikus mondatok, ezek a mondattöredékek jellemzőek. A régi fordításban minden be van fejezve. Mert az irodalom nyelve az olyan. Úgyhogy ezért éreztem, és nem azért, amit nekem tulajdonítottak, olyan szándékokat, hogy a régi, '60-as, '50-es évekbeli szleng helyett én mostani szlenget akarok a szájukba adni, és hogy jövök én ehhez, már öreg vagyok, honnan tudjam. De nem a szlengről van szó, nem a szavakról van szó, hanem arról a nyelvről, ami nem az irodalom.